

Country report

Social and cultural geography in the Czech Republic: under pressures of globalization and post-totalitarian transformation

Martin Hampl, Petr Dostál & Dušan Drbohlav

Department of Social Geography and Regional Development, Faculty of Science,
Charles University in Prague, Albertov 6, Prague 2, 128 43, Czech Republic, ksgrr@natur.cuni.cz,
dostal@natur.cuni.cz, drbohlav@natur.cuni.cz

Introduction

In the last two decades there has been an important shift towards studies of socio-cultural issues in most of the social sciences and also in human geography. This thematic shift has been brought about through a number of circumstances. First there have been accelerated interactions and interdependences in the world system which have increased as economic, social and cultural relationships have come to stretch worldwide. Globalization processes have led to new social inequalities and have also been reflected in science, politics and the lives of citizens. Simultaneously, there has been growing tensions among some socio-cultural macro-systems of the current world (civilizations in conceptions of Huntington 1996, or Krejčí 2004) that cannot be understood purely in terms of differentiations in economic development level, but in terms of a deeper and long-term articulation of mass

value orientations and attitudes, and thus through socio-cultural embedding of actual economic and political behaviour. It seems that interactions and interdependences in the current world system have led to a scale shift in perception of differences from the level of 'between nations' to the one of 'between civilizations' (Dostál and Hampl 2000). Changing conditions of economic growth and mass value orientations of populations in the rich 'western' civilization are of specific significance and tend to increase importance of subjective factors (human and social capital), on the one hand, and articulation of post-materialist value orientations, on the other (Inglehart 1997). The stress now put upon globalization processes tends to emphasize external pressures as the source of social and cultural changes taking place in individual countries.

Second, there have been pressures of post-totalitarian (or post-communist) transformation. The collapse of the communist bloc at

deeper conditions of actual economic and political behaviour of societal subjects, and thus socio-cultural embeddedness of behaviour. These themes have been contributing to a strengthening of social geography and cultural geography in the framework of human geography. In the case of cultural geography one can speak of a certain revitalization of this research field. Nevertheless, the increasing importance of themes of social geography and cultural geography is largely limited to the scope of human geography. From the standpoint of development of the geographical discipline, however, these research orientations have been bringing

post-positivist research interest and directed human geography towards social sciences (see Johnston, Gregory and Smith 1994). However, in view of the development of other social sciences, human geography occupies a marginal position.

Acknowledgements

This paper was carried out with the financial support of Research Programme No. MSM 0021620831 sponsored by the Ministry of Education, Youth and Sport of the Czech Republic.

Sociální a kulturní geografie v České republice: v období globalizace a post-totalitní transformace

Martin Hampl, Petr Dostál & Dušan Drbohlav

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Přírodovedecká fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Albertov 6, Praha 2, 128 43, Česká republika, ksgrr@natur.cuni.cz, dostal@natur.cuni.cz, drbohlav@natur.cuni.cz

Úvod

V posledních dvou desetiletích dochází v převážné části společenských věd, a také v humánní geografii k výraznému rozvoji studia sociální a kulturní problematiky. Tento tématický posun má řadu přičin. Primární úlohu zde pochopitelně má samotný vývoj společenské reality, a to v dvojím smyslu. Zrychlené propojování světového systému, a

tedy globalizační proces vede k aktivizaci sociálních nerovnoměrností i k jejich zesílené reflexi ve sfére vědy, politiky i občanského života. Zároveň dochází ke konfrontaci jednotlivých sociokulturních makrosystémů (civilizací v pojení Huntingtona 1996 nebo Krejčího 2004), jejichž rozdílnosti nelze posuzovat čistě podle ekonomické vyspělosti, nýbrž i podle hlubších a dlouhodobě utvářených hodnotových postojů, a tedy podle sociokulturních

zakořeněností jejich aktuálního ekonomického a politického chování. Propojování světa tak vede k měřítkovému posunu ve vnímání i v aktivizaci odlišnosti z úrovně "mezi národy" na úroveň "mezi civilizacemi" (Dostál a Hampl 2000). Specifický význam mají dále proměny podmíněností ekonomického růstu i hodnotových postojů obyvatel v nejbohatší "západní" civilizaci: zvýšený význam subjektivních faktorů (lidský a sociální kapitál) na jedné straně a formování post-materialistické hierarchie hodnot na straně druhé (Inglehart, 1997). Důraz je dále nutno klást na globalizační tendence, které se stávají zdrojem sociálních a kulturních změn v jednotlivých zemích.

Na druhém místě se jedná o významné důsledky post-totalitní transformace. Kolaps komunistického bloku na konci 80. let minulého století přinesl změny zásadního historického významu a promítal se pochopitelně i do sociálních a kulturních podmínek v České republice. Pád železné opony otevřel cestu k vytváření demokratického systému otevřené společnosti a k tržné orientované ekonomice s dominancí privátní formy vlastnictví (Kornai 2005). Z hlediska sociální, resp. Humánní geografie měla tato institucionální transformace významný vliv na diferenciaci sociálních, ekonomických a environmentálních podmínek jak v celé zemi, tak v jednotlivých regionech. Také se ukázalo, že umělé, resp. Dočasné bipolární rozdělení kontinentu dokázalo jen velmi omezeně překonat inercii dlouhodobě utvářené diferenciace evropského prostoru. Proměnlivost jednotlivých společenských subsystémů byla a je ovšem různá i v případě České republiky.

Velmi zjednodušeně lze hovořit o následující posloupnosti hlavních společenských subsystémů v dynamice proměn, v jejich proměnlivosti: (1) politický a ekonomický, (2) sociální, (3) kulturní, a (4) sociogeografický.

Sociogeografický substitut je chápán v užším pojetí jako územní distribuce obyvatelstva, ekonomiky a dalších navazujících aktivit a zejména jako formování hierarchie center a sítí infrastruktury (Dostál a Hampl 1994a). Post-totalitní transformační procesy bývají obvykle hodnoceny jako zásadní (revoluční) historické změny, avšak rozsah a hloubka těchto změn byla v jednotlivých substitutech odlišná. Právě geografická organizace společnosti vykazovala vysokou míru inercie.

Na třetím místě je nezbytné zdůraznit souběžnost post-totalitní a post-industriální transformace u sociálních a ekonomických struktur, což má velký význam pro orientaci sociogeografického výzkumu. Post-industriální vývoj přináší další ekonomický, ale i široce chápaný demokratizační rozvoj. Je spojen i s prohlubováním globalizačních tendencí. Z geografického pohledu proto dochází ke kvalitativní proměně hierarchie metropolitních areálů integrující evropský prostor a k formování nadnárodního, resp. globálního systému tzv. světových velkoměst (Taylor 2004). V rámci systému osídlení jsou rozvíjeny v prvé řadě formy vztahové organizace a je prohlubována vnitřní propojenosť a organičnost tohoto systému. Hlavní centra zvyšují svůj význam nadále, avšak v prvé řadě prostřednictvím svých řídících a transakčních funkcí (Gottmann 1983). Zejména to platí pro hlavní města, která posilují nadnárodní vazby a jsou postupně začlenována do globální hierarchie velkoměst. Jejich úloha v procesu internacionálizace je výjimečně významná právě v post-totalitních středoevropských zemích, jak to dokládá vývoj Prahy. Praha a její metropolitní region vykazují nejvyšší dynamiku rozvoje a zároveň působí jako východisko primárních impulsů rozvoje celého národního systému (Dostál a Hampl 1994a, 1994b; Drbohlav a Sýkora 1997; Sýkora 1994). Obdobná je působnost

hlavních měst i v dalších post-totalitních zemích (Dostál 2000a; Musil 1993).

Je nutné zdůraznit, že popisované globalizační, post-industriální i post-totalitní změny/procesy probíhají souběžně, a to při vzájemném intenzivním ovlivňování. Výsledkem je neobyčejná složitost současného vývoje geografické organizace české společnosti. Post-industriální vývoj a navazující globalizační procesy se pochopitelně prosazují v úrovni regionální velmi diferencovaně. V případě post-totalitních zemí je však složitost změn dále umocněna specifickými podmínkami jejich aktuální společenské transformace. To vše se promítá i do studia sociální a kulturní geografie, a to především ve smyslu zvýšeného důrazu na postižení širšího kontextu u podmínenosti a souvislostí aktuálních vývojových změn.

Tématické proměny českého sociogeografického studia

Všechny uváděné proměny se pochopitelně promítají do výzkumné orientace sociálních věd v České republice a přinášejí zásadní změny do výzkumných přístupů. Někdejší teoretická schémata fungování společnosti, v nichž dominovaly zjednodušené ekonomické konstrukce (viz princip homo oeconomicus), jsou kritizována jako neadekvátní (a nefungující) vůči řádově složitější sociální realitě, resp. jsou přímo odsuzována. To je také druhá—sekundární, resp. odvozená—přičina posunu výzkumných zájmů směrem k sociálním a kulturním faktorům a projevům. Tento posun přináší ovšem i řadu epistemologicky „nepříjemných“ komplikací koncentrované vyjádřených v post-moderních přístupech—přílišná relativizace, odmítání rádu, převažující kritičnost, zesílená subjektivizace a normativní orientace hodnocení apod. I když je

nepochybně tato orientace do značné míry určována neobvyčejnou složitostí sociální reality, tj. předmětu poznání společenských věd, je to orientace v zásadě nesprávná. Podstatou problému spočívá v parciálnosti jednotlivých koncepcí/přístupů a v jejich nedostatečném propojování (Dostál a Hampl 1995; Hampl 2000a).

Všechny diskutované problémy jsou charakteristické i pro současný vývoj humánní geografie, a to v řadě ohledů ve zvýšené míře. Je důsledkem konvence, jaký zastřešující termín je převážně používán pro geografiu společnosti: humánní geografie v anglosaské sféře, kulturní geografie ve sféře německé a sociální geografie např. v „české“ nebo nizozemské národní geografii. V posledním případě je vhodné poznamenat, že současně převládající ztotožnění sociálního a humánního v české geografie, byť již často kritizované je důsledkem jakéhosi boje s přebíráním sovětských modelů v době totality: oficiální ztotožnění společenské geografie s geografií ekonomickou bylo tímto způsobem postupně v publikačních aktivitách geografů překonáno a po roce 1989 nahrazeno širší a alternativnější (ideologicky volnější či svobodnější) koncepcí sociální geografie (s tím, že „sociální“ bylo spíše prosaditelné díky svému celospolečenskému smyslu než humánní nebo kulturní, které byly příliš svazovány s tzv. společenskou nadstavbou v marxistickém modelu společnosti).

Jak již bylo konstatováno v úvodní části je pro sociogeografický výzkum charakteristický široký tématický záběr, který je v řadě ohledů orientován k syntetickým hodnocením. Ve zvýšené míře to platí pro českou sociální geografii, která je převážně ztotožňována s celou humánní geografií. Dokládá to i skutečnost, že téměř polovina článků ve dvou nejvýznamnějších českých geografických časopisech v posledních 10–15 letech byla

věnována právě sociogeografické tématice. Jak již bylo v úvodu naznačeno, tento vývoj byl po roce 1989 dynamický a možno říci i dramatický v důsledku dvou základních příčin. Prvou byla pochopitelně změna společenského systému a s tím spojené odstranění jak izolace naší geografie od geografie světové, tak i totalitních ideologických bariér znemožňujících svobodné bádání. Důsledkem politické změny byla i druhá příčina tématického posunu, tj. změna společenské reality samotné, a tedy samotného předmětu sociogeografického studia. Změnily se tedy jak možnosti a podněty výzkumu, tak i reálné sociogeografické struktury a procesy.

V obecné úrovni vývoje českého sociogeografického poznání dochází po roce 1989 v prvé řadě k dohánění a k postupnému sladění se světovými trendy, speciálně s alternativami post-pozitivistické geografie. Zjednodušeně lze konstatovat přesun těžiště studia od popisu rozmístění jevů k analýzám (rozmístění) problémů, od studia objektů ke studiu subjektů a jejich zájmové orientace a návazně pak od studia „tvrdých“ charakteristik ke studiu charakteristik „měkkých“. Metodicky je tak doplnován extenzivní výzkum výzkumem intenzivním (ve smyslu rozlišení Sayera 1992). Nicméně hlavní světové proměny teoretických koncepcí a jejich alternativ byly českou geografií převážně jen vnímány, ale nikoliv hlouběji rozvíjeny. Všeobecně převládal důraz na empirický výzkum a nadále přetrvával spíše skeptický postoj k teoretickým spekulacím, což však mělo pravděpodobně spíše pozitivní důsledky (především v aplikační oblasti). Pokud jde o specifické rysy vývoje geografického studia po r. 1989 je oprávněné zdůraznit „vytvoření“ nového velkého tématu, tématu post-totalitní transformace, které nabízelo široké uplatnění i pro geografii. Geografie společenské transformace se dostává nejen do jádra výzkumu, ale plní do značné míry i integrační funkci díky komplexní povaze této

transformace. Je to navíc „nové téma“ i z pohledu světové geografie, neboť transformační procesy jsou v řadě ohledů historicky unikátní a také byly velmi důležité pro pochopení éry globalizace (Dostál 1998; Dostál a Hampl 2000; Hampl a kol. 2001).

Z hlediska užšího tématického vymezení je vhodné nejprve odlišit dvě skupiny výzkumů resp. odpovídajících publikací českých sociálních geografů. Prvou představují jednak synteticky zaměřené studie postihující celkovou strukturu a vývoj geografické organizace společnosti (regionalizace, hierarchie sídelní a regionální apod.)—takovou je např. studie Hampla (2005), jednak práce s komplexním záběrem, převážně kolektivní díla—které v rámci „společného záměru“ analyzují vývoj a vzájemné ovlivňování hlavních složek sociogeografického systému. Často jsou oba tyto druhy zaměření kombinovány (Hampl a kol. 1996, 1999, 2001) a to především v úrovni celostátních hodnocení. Do jisté míry obdobně byly však zpracovány i měřítkově vyšší geografické soustavy (např. soubor post-totalitních zemí—Dostál 1998), a to včetně úrovni globální (Novotný 2003). Totéž se ovšem týká i relativně malých regionů i rámci České republiky (např. Anděl 2002).

Výsledky těchto studií přinesly řadu, převážně ovšem očekávaných zjištění: podmínějící úloha sídelní/regionální hierarchie z hlediska diferenciace „úspěšnosti“ vývoje územních jednotek, obrat v geopolitické a geoekonomické makropolohové atraktivitě (revitalizace západovo-východní zonality), zvýraznění selektivní orientace regionálního vývoje (prosazení tržních mechanizmů v kombinaci s reakcemi na neefektivní a nivelačně podporovaný vývoj ekonomiky v totalitním období) aj. Analýzy transformačních procesů vedly postupně k rozlišení dvojí podstaty transformace samotné, resp. k rozlišení kombinovaného spolupůsobení

specifických podmíněností „krátkodobé“ post-totalitní transformace v úzkém slova smyslu, tj: transformace nápravového typu (Dostál a Hampl 1996), a obecných podmíněností současně nastartované „dlouhodobé“ transformace post-industriální (Hampl 2005). V prvním případě se jedná především o tendence geografické redistribuce ekonomiky (rozvoj metropolitních areálů s progresivní ekonomickou strukturou a naopak útlum oblastí těžkého průmyslu), v případě druhém o kvalitativní přehodnocování ekonomických efektů (zvýšený význam lidského a sociálního kapitálu apod.). O dualistickém pojetí je však možno hovořit i u samotné „geografie transformace“. Na jedné straně je zkoumána geografie společenské transformace, která směřuje k nalezení a vysvětlení geografických faktorů podmiňujících územní diferenciaci společnosti (územních jednotek a odpovídajících komunit) z hlediska transformační úspěšnosti. Na straně druhé je studována transformace geografické organizace společnosti v užším slova smyslu, tj. změny v regionální působnosti středisek, kvalitativní proměny sídelní a regionální hierarchie apod. (Hampl 1994). Zjednodušeně oba přístupy ilustruje rozdílnost v hodnocení diferenciace územních celků bud podle ekonomické úrovně (např. HDP/obyv.) nebo podle územní intenzity ekonomiky (např. HDP/km²).

Druhou skupinu studií představuje více heterogenní soubor specializované zaměřených prací. V tomto případě jsou zřejmě návaznosti na komplexně koncipovaná sledování, a to zvláště v částech věnovaných interpretaci a vysvětlování výsledků analýz. Většina prací se navíc váže k problematice osídlení a obyvatelstva, která je již tradičně v jádru pozornosti české sociální geografie. Transformační procesy zvýraznily ovšem význam jen některých otázek, a to zejména otázek

vázaných na areály s nejvyšší dynamikou změn. K těm patří na prvném místě metropolitní oblasti (a to nejen rozvojové) a v jejich rámci pak zejména centrální části velkých měst (komercializace, internacionálizace atd.) a suburbanizační zóny (Drbohlav a Sýkora 1997; Sýkora 2001; Vaishar 2002). V případě sledování center velkoměst, a speciálně Prahy, jsou zřetelně postiženy i dopady globalizace na změnu u společensky nejvýznamnějších územních struktur (Sýkora 1994). Suburbanizační procesy, které byly za socializmu „plánovité“ utlumeny (je oprávněno hovořit o kontrametropolizaci— Dostál a Hampl 1993 1994a) vyvolaly i významné změny v geografickém uspořádání migračních toků (Sýkora a Čermák 1998). Migrační procesy ovšem představují i další specifickou tématiku aktuálních výzkumů. Platí to jak pro vývoj geografického uspořádání vnitrostátní migrace (Čermák 1999, 2001; Drbohlav a Blažek 1992; Šašek, 1991), tak i pro po roce 1989 rychle narůstající intenzitu migrace zahraniční (Drbohlav, 2001, 2003; Drbohlav a Čermák 1998; Janská a Drbohlav 1999). Význam studia vnitrostátní migrace je v řadě ohledů v poměrech České republiky specifický, neboť postihuje nejen „přirozené“ a očekávané procesy typu suburbanizace, ale i důsledky přetrvávajících deformací na bytovém trhu: výrazný pokles migrační mobility obyvatelstva aj. Rozsah výzkumné činnosti migrační problematiky je přínosný i ve všeobecném metodologickém smyslu, neboť právě v jeho rámci jsou aplikovány a dále rozvíjeny behaviorální přístupy a nástroje intenzivního výzkumu.

Výzkumné aktivity u ostatních sociogeografických problematik jsou podstatně omezenější. Zde se převážně jedná o parciální jevy (např. nezaměstnanost—Tomeš 1996; demografické struktury—Bartoňová 1999) nebo o širší, ale méně závažnou tématiku venkova (Kubeš 2000) a navazující problematiky

rekreace (Pásková 2001) a tzv. druhého bydlení (Vágner a kol. 2004). Omezená pozornost věnovaná českou sociální geografií venkovu, resp. periferním prostorům je však jen zdánlivá v důsledku zvoleného uspořádání tohoto sledování. Všeobecně je totiž možno považovat většinu českých geografických studií periférních oblastí za spíše kulturně—geografického než sociogeografického typu. Průnikový charakter těchto prací—a to i ve smyslu spojitosti s novou regionální geografií—ztěžuje jejich oborové zařazení.

Stará a nová téma v české kulturní geografii

Navzdory obtížím se specifikací kulturně—geografické tématiky, a to ať již z důvodu její průnikovosti se sférou sociogeografickou, historickogeografickou a tradiční regionálně geografickou nebo z důvodu její mimořádné různorodosti je možné hovořit v případě české geografie o třech hlavních zaměřeních kulturně geografického výzkumu. Prvé dva mají integrální povahu a odpovídají jednak původní („staré“) koncepci kulturní geografie a jednak koncepci „nové“ korespondující s novou regionální geografií. Třetím typem jsou výzkumy parciálních kulturních/kulturně geografických jevů a procesů—náboženské a národnostní struktury, lokální kulturní specifika apod.

Prvé zaměření výzkumu má nejdelší tradici, neboť započalo ještě v totalitním období. V řadě ohledů byla jeho podnětem bohatá, byť nedostatečně zpracovaná, datová základna o struktuře využití ploch pro celé území České republiky. V jádru studia byla tudíž problematika land use a land cover, což pochopitelně značně zužovalo hlavní zaměření tradiční kulturní geografie, tj. zkoumání kulturní krajiny. Časově náročné zde bylo i system-

atické uspořádání datové základny, která v současnosti zahrnuje přes 10 tisíc elementárních územních jednotek pokrývajících celé území státu. První studie měly převážně popisný (inventarizační) charakter, byly zaměřeny na modelová území (např. Bičík 1991) a na metodiku zpracování a interpretace výchozích dat (Bičík 1993). Postupně došlo k vyhodnocení celého českého prostoru, a to v širokém historickém záběru, neboť časovým východiskem byl již rok 1845 (Bičík a kol. 1996). Vhodné uspořádání datové základny umožnilo mimo jiné postihnout řádovostně/měřítkovou diferenciaci vývoje strukturace užití země a zhodnocení souvislostí těchto změn s rozmanitými faktory přírodními i společenskými.

Toto studium vyústilo do syntetických prací dvojího typu. Prvým bylo rozlišení dílčích etap a odpovídajících hybných sil/podmíněností změn (Bičík a kol. 2001). Tato etapizace obohatila prostřednictvím málo známých nebo málo dostupných indikátorů obecné představy vyplývající z teorie stádií a zároveň zdůraznila historická specifika vývoje našeho národního území (poválečná národností výměna obyvatelstva, extenzivní průmyslový vývoj a dopady kolektivizace zemědělství v totalitním období, útlum zemědělství v post-totalitní transformaci). Druhým—v řadě ohledů korespondujícím—syntetickým výstupem byla i etapizace vývoje interakcí společnosti a přírody (Bičík 1995, 1997). Přínosy tohoto směru kulturně geografického výzkumu měly i širší kontext, neboť propojovaly humánně geografickou problematiku s problematikou fyzickogeografickou (krajinná ekologie, resp. geoekologie) na jedné straně a příspěvky k environmentalizaci historie a historické geografie (Jeleček 1999) na straně druhé.

Druhou základní tématiku představuje studium regionů s nízkou intenzitou osídlení a s

podprůměrnou socioekonomickou úrovní, a tedy regionů periférních ve smyslu polohovém, ekonomickém, sociálním, ale také historickém vzhledem k specifičnosti vývoje českého pohraničí. Do těžišť pozornosti se totiž dostávají otázky identity regionů a lokálních komunit a jejich podmíněnost (socio)kulturní vývojovou kontinuitou, resp. diskontinuitou, neboť právě tyto jevy a procesy mají klíčový význam pro transformační úspěšnost/neúspěšnost periférních prostorů, pro jejich stabilizaci i pro aktivizaci endogenních zdrojů jejich dalšího rozvoje. Důvody zvýšeného badatelského zájmu o tyto otázky jsou následující:

- 1 Společenská transformace v post-totalitním období vede zákonitě k selektivnímu územnímu vývoji a k prohlubování polarity jádrových a periférních prostorů. Při omezeném rozvojovém potenciálu periferie nabývá na zvýšeném významu aktivita lokálních/mikroregionálních komunit, jakožto rozvojového faktoru.
  - 2 Zvláštní důležitost nabývá proces formování lokální a regionální autoidentifikace lokálních a regionálních komunit v souvislosti s obnovou územní samosprávy, která se stává základním představitelem zájmů těchto komunit v politickém, sociálním, kulturním i ekonomickém slova smyslu.
  - 3 Specifickým rysem sociokulturní územní diferenciace České republiky je výrazný rozdíl v charakteru pohraničí a vnitrozemí v důsledku poválečných proměn (odsun obyvatelstva německé národnosti a nedostatečné dosídlení novým, byť převážně českým, obyvatelstvem). Navzdory značnému časovému odstupu nebyly diferenze tohoto typu dosud dostačně potlačeny.
  - 4 V souvislosti se společenskými změnami a později i se vstupem České republiky do EU se staly navíc pohraniční regiony i prostorem intenzivních nadnárodních integračních procesů mikroregionálního řádu—rozvoj přeshraniční spolupráce, vytváření euroregionů apod.
- V průběhu posledních let byl realizován rozsáhlý výzkum pohraničních oblastí prezentovaný řadou—převážně kolektivních—publikací (Jeřábek 1999; Jeřábek a kol. 2004 atd.). Sledovány byly zejména reflexe obyvatelstva a lokálních institucí na evropské integrační procesy v úrovni měřítkově nižších územních struktur, vývoj vzájemných vztahů a postojů občanů oddělených státní hranicí, změny v propustnosti hranic apod. Vzhledem ke geografické a historicko-kulturní složitosti a proměnlivosti situace v pohraničí byla zvláštní pozornost věnována i samotnému vymezování pohraničí (Hampl 2000b; Chromý 2000; Marada 2001). Hledány byly nejen podstatné rozdíly mezi vnitrozemím a pohraničím, ale i rozdíly mezi pohraničními a vnitrozemskými periférními—relativně zaostávajícími—mikroregiony (problém tzv. vnitřní periferie). Tato srovnání se stala podkladem obecnější diskuse problematiky regionální identity a metodiky příslušného studia (Chromý 2003a; Kuldová 2005). Synteticky orientované studium problematiky periférních regionů vedlo dále k rozšíření hodnocení i o vývoj kulturní krajiny a k využívání výsledků výzkumu dlouhodobých změn ve využití země (Chromý 2003b; Chromý a Janů 2003). Postupně dochází v české kulturní geografii k propojování obou základních témaických okruhů, tj. staré i nové koncepce kulturně geografického výzkumu.
- Poslední skupina prací se soustředuje na výzkum formování lokální/regionální kultury ve venkovských (Zemánek 2003), resp. pohraničních (Daněk 2000) lokalitách či mikroregionech nebo na problémy spjaté s národnostní strukturou České republiky

(Daněk 1993; Siwek 1996). Výjimkou jsou práce o kulturně patologických jevech (Danielová 2003) a o geografických aspektech religiozity obyvatelstva (Daněk a Štěpánek 1992; Havlíček 2003). Současná situace odpovídá aktuálnímu transformačnímu vývoji v České republice, kdy jsou v těžišti pozornosti především otázky regionálního—v prvé řadě ekonomického—rozvoje. Nadále je zřetelné i zpoždění ve vytváření české demokratické společnosti post-industriálního typu (viz např. absence témat feministické geografie). Řada publikací zahrnujících i kulturně geografické otázky je pak více zaměřena k aktuálním politickým, resp. politicko-geografickým problémům: politický regionalismus (Kostelecký 2001), regionální orientace voličů (Jehlička a Sýkora 1991; Kostelecký a Čermák 2004), etnický podmíněná politická mobilizace a fragmentace komunistických federací (Dostál 1999), postoje u nás i v ostatních zemích EU k evropským integračním procesům (Dostál 2000b, 2001, 2002; Dostál a Markuse 2001).

Závěrečné poznámky

V posledních desetiletích dochází ve výzkumu v humánní geografii k výraznému posunu. Na jedné straně je kladen důraz na studium zájmové diferenciace subjektů a na navazující rozhodovací procesy, na straně druhé je snahou odhalovat společenské nerovnováhy a kriticky hodnotit jejich přičiny. Postupně se také zvyšuje pozornost věnovaná hlubším podmíněnostem aktuálního ekonomického a politického chování společenských subjektů, a tedy sociokulturní zakořeněnosti tohoto chování. To vše přispívá k posílení pozice sociální geografie i geografie kulturní v rámci humánní geografie. V případě kulturní geografie je dokonce oprávněné hovořit o její

revitalizaci. Nicméně zvýšený význam socio-geografické a kulturně geografické tématiky je převážně omezen rámcem samotné humánní geografie. Z hlediska celé geografie přináší totiž post-pozitivistické tendence jednosměrný přesun humánní geografie ke společenským vědám (viz např. Johnston, Gregory a Smith 1994). Z hlediska samotných sociálních věd zůstává pozice humánní geografie nadále okrajová.

Poděkování

Příspěvek je jedním z výstupů Výzkumného zámléru MSM 0021620831 financovaného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky.

References/Literatura

- Anděl, J. (2002) Sociogeografické proměny Ústecka v období transformace, *Geografie—Sborník ČGS* 107: 63–76.
- Bartoňová, D. (1999) Vývoj regionální diferenciace věkové struktury se zřetelem k územním rozdílům ve vývoji reprodukce v České republice, *Geografie—Sborník ČGS* 104: 13–23.
- Bičík, I. (1991) Stav, vývoj a výhled využití ploch okresů Liberec a Jablonec, *Geografie—Sborník ČGS* 96: 230–239.
- Bičík, I. (1993) Contribution to the assessment of changes in land use (on an example of recreational environs of Prague), *Acta Universitatis Carolinae—Geographica* 28(2): 21–34.
- Bičík, I. (1995) Possibilities of long-term Human–Nature interaction analysis: the case of land use changes in the Czech Republic, in Simmons, I.G. and Mannion, A.M. (eds) *The Changing Nature of the People–Environment Relationship: Evidence from a Variety of Archives*. Prague: Faculty of Science, Charles University, pp. 47–60.
- Bičík, I. (1997) Long-term human–nature interaction analysis: the case of land-use changes in the Czech Republic 1845–1990, in Himiyama, Y. and Crissman, L.

- (eds) *Information Bases for Land Use/Cover Change Research*. Asahikawa: Fujita Insatan, pp. 13–19.
- Bičík, I., Götz, A., Jančák, V., Jeleček, L., Mejsnarová, L. and Štěpánek, V. (1996) Land Use/land cover changes in the Czech Republic 1845–1995, *Geografie—Sborník ČGS* 101: 92–109.
- Bičík, I., Jeleček, L. and Štěpánek, V. (2001) Land-use changes and their social driving forces in Czechia in the 19th and 20th centuries, *Land Use Policy* 18: 65–73.
- Čermák, Z. (1999) Distinctive features of migration in the Czech Republic as part of the transformation of Central European countries, in Hampl, M. (ed) *Geography of Societal Transformation in the Czech Republic*. Prague: Faculty of Science, Charles University, pp. 209–222.
- Čermák, Z. (2001) Vývoj migrační mobility v devadesátných letech v České republice, in Hampl, M. (ed) *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Prague: Faculty of Science, Charles University, pp. 87–98.
- Chromý, P. (2000) Historickogeografické aspekty vymezování pohraničí jako součást geografické analýzy, *Geografie—Sborník ČGS* 105: 63–75.
- Chromý, P. (2003a) Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů, in Jančák, V., Chromý, P. and Marada, M. (eds) *Geografie na cestách poznání*. Prague: Faculty of Science, Charles University, pp. 163–178.
- Chromý, P. (2003b) Memory of landscape and regional identity: potential for regional development of peripheral regions, in Jeleček, L., Chromý, P., Janů, H., Miškovský, J. and Uhlířová, L. (eds) *Dealing with Diversity*. Prague: Faculty of Science, Charles University, pp. 246–256.
- Chromý, P. and Janů, H. (2003) Regional identity, activation of territorial communities and the potential of the development of peripheral regions, *Acta Universitatis Carolinae—Geographica* 38(1): 105–117.
- Daněk, P. (1993) Moravian and Silesian nationalities: a new phenomenon in the ethnic map of the Czech lands?, *GeoJournal* 30: 249–254.
- Daněk, P. (2000) Existuje politická kultura českého pohraničí?, *Geografie—Sborník ČGS* 105: 50–62.
- Daněk, P. and Štěpánek, V. (1992) Územní diferenciace náboženského vyznání obyvatel Českých zemí 1930–1991, *Geografie—Sborník ČGS* 97: 129–145.
- Danielová, K. (2003) Rasismus a xenofobie v České republice, *Geografie—Sborník ČGS* 108: 115–129.
- Dostál, P. (1998) Democratization, economic liberalization and transformational slump: a cross-sectional analysis of twenty-one postcommunist countries, *Environment and Planning C: Government and Policy* 16: 281–306.
- Dostál, P. (1999) Ethnicity, mobilization and territory: an overview of recent experiences, *Acta Universitatis Carolinae—Geographica* 34(2): 21–34.
- Dostál, P. (2000a) The European spatial development perspective and the accession countries: polycentric guidelines versus uneven spatial development, *Informationen zur Raumentwicklung* 3/4: 183–192.
- Dostál, P. (2000b) Reintegrating Central European region: challenges of trans-border spatial development, *Acta Universitatis Carolinae—Geographica* 35(1): 21–38.
- Dostál, P. (2001) Rozšíření Evropské unie a veřejné mínění: naděje pro Českou republiku?, in Hampl, M. (ed) *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Prague: Faculty of Science, Charles University, pp. 191–210.
- Dostál, P. (2002) EU enlargement and the public opinion on the Czech Republic: an explanatory analysis, *Geografie—Sborník ČGS* 107: 121–138.
- Dostál, P. and Hampl, M. (1993) Territorial organization of society: Czechoslovak development, in Bennett, R.J. (ed.) *Local Government in the New Europe*. London: Belhaven Press, pp. 259–277.
- Dostál, P. and Hampl, M. (1994a) Development of an urban system: general conception and specific features in the Czech Republic, in Barlow, M., Dostál, P. and Hampl, M. (eds) *Territory, Society and Administration. The Czech Republic and the Industrial Region of Liberec*. Amsterdam: University of Amsterdam, pp. 191–224.
- Dostál, P. and Hampl, M. (1994b) Changing economic base of Prague: towards new organizational dominance, in Barlow, M., Dostál, P. and Hampl, M. (eds) *Development and Administration of Prague*. Amsterdam: University of Amsterdam, pp. 191–224.
- Dostál, P. and Hampl, M. (1995) Geographical organization and societal development: searching for an integral approach, *Acta Universitatis Carolinae—Geographica* 30(1/2): 21–42.
- Dostál, P. and Hampl, M. (1996) Transformation of East-Central Europe: general principles under differentiating conditions, in Carter, F.W., Jordan, P. and Rey, V. (eds) *Central Europe After the Fall of the Iron Curtain. Geopolitical Perspectives, Spatial Patterns and Trends*. Frankfurt am Main: Europäische Verlag der Wissenschaften, pp. 113–128.
- Dostál, P. and Hampl, M. (2000) Globalisation: processes of integration and multi-polarisation, *Acta Universitatis Carolinae—Geographica* 35(1): 5–20.

- Dostál, P. and Markusse, J.D. (2001) Westward geopolitical orientation and public opinion: explaining visions across post-communist countries, *Migracijske i etničke teme* 17: 327–352.
- Drbohlav, D. (2001) Mezinárodní migrace v České republice v kontextu evropských integracních procesů, in Hampl, M. (ed) *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Prague: Faculty of Science, Charles University, pp. 99–126.
- Drbohlav, D. (2003) Immigration and the Czech Republic (with a special focus on the foreign labor force), *International Migration Review* 37: 194–224.
- Drbohlav, D. and Blažek, J. (1992) Typologie a podmíněnost migrace obyvatelstva podle okresů České republiky, *Geografie—Sborník ČGS* 97: 209–231.
- Drbohlav, D. and Čermák, Z. (1998) International migrants in Central European cities, in Enyedi, G. (ed.) *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó, pp. 87–108.
- Drbohlav, D. and Sýkora, L. (1997) Gateway cities in the process of regional integration in Central and Eastern Europe: the case of Prague, *Migration, Free Trade and Regional Integration in Central and Eastern Europe*. Vienna: Verlag Österreich, pp. 215–237.
- Gottmann, J. (1983) *The Coming of the Transactional City*. College Park: University of Maryland.
- Hampl, M. (1994) Environment, society and geographical organization: the problem of integral knowledge, *GeoJournal* 32: 191–198.
- Hampl, M. (2000a) *Reality, Society and Geographical Environmental Organization: Searching for an Integrated Order*. Prague: Faculty of Science, Charles University.
- Hampl, M. (2000b) Pohraniční regiony České republiky: současné tendenze rozvojové diferenciace, *Geografie—Sborník ČGS* 105: 241–254.
- Hampl, M. (2005) *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*. Prague: Faculty of Science, Charles University.
- Hampl, M. (1996) *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice*. Prague: Faculty of Science, Charles University.
- Hampl, M. (ed) (1999) *Geography of Societal Transformation in the Czech Republic*. Prague: Faculty of Science, Charles University.
- Hampl, M. (ed) (2001) *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Prague: Faculty of Science, Charles University.
- Havlíček, T. (2003) Religijní struktury a procesy v makroregionech světa, in Jančák, V., Chromý, P. and Maráda, M. (eds) *Geografie na cestách poznání*. Prague: Faculty of Science, Charles University, pp. 150–162.
- Huntington, S. (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster.
- Inglehart, R. (1997) *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Changes in 43 Societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Janská, E. and Drbohlav, D. (1999) Reemigrace Volynských Čechů, *Geografie—Sborník ČGS* 104: 106–121.
- Jehlička, P. and Sýkora, L. (1991) Stabilita regionální podpory tradičních stran v českých zemích (1920–1990), *Geografie—Sborník ČGS* 96: 81–95.
- Jeleček, L. (1999) Environmentalizace historické geografie, historiografie a historický land use, *Historická geografie* 30. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Jeřábek, M. (ed.) (1999) *Geografická analýza pohraničí ČR*. Working Papers, 11/1999. Prague: Sociological Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Jeřábek, M., Dokoupil, J., Havlíček, T. (eds) (2004) *České pohraničí. Bariéra nebo prostor zprostředkování?* Prague: Academia.
- Johnston, R.J., Gregory, D. and Smith, D.M. (eds) (1994) *The Dictionary of Human Geography* (third edition). Oxford: Blackwell.
- Kornai, J. (2005) The great transformation of Central Eastern Europe, presidential address, 14th World Congress of the IEA, August
- Kostelecký, T. (2001) *Vzestup nebo pád politického regionalismu?* Working Papers 9/2001. Prague: Sociological Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic.
- Kostelecký, T. and Čermák, D. (2004) Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů, *Sociologický časopis* 40: 469–487.
- Krejčí, J. (2004) *The Paths of Civilization. Understanding the Currents of History*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kubeš, J. (ed.) (2000) *Problémy stabilizace venkovského osidlení ČR*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.
- Kuldová, S. (2005) Příspěvek ke kulturně geografickému výzkumu: možnosti hodnocení kulturních aspektů pomocí statistických metod, *Geografie—Sborník ČGS* 110: 300–314.
- Marada, M. (2001) Vymezení periferních oblastí a studium jejich znaků pomocí statistické analýzy, *Geografie—Sborník ČGS* 106: 12–25.

- Musil, J. (1993) Urban systems in post-communist societies in Central Europe: analysis and prediction, *Urban Studies* 30: 899–905.
- Novotný, J. (2003) Sociogeografická diferenciace současného světa, *Geografie—Sborník ČGS* 108: 14–35.
- Pásková, M. (2001) Udržitelný rozvoj“ cestovního ruchu, *Geografie—Sborník ČGS* 106: 178–195.
- Šašek, M. (1991) Migrace v Severočeském kraji v letech 1983–1988, *Geografie—Sborník ČGS* 96: 219–229.
- Sayer, A. (1992) *Method in Social Science. A Realistic Approach*. London: Hutchinson.
- Siwek, T. (1996) *Česko-polská etnická hranice*. No. 97. Ostrava: Skripta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis.
- Sýkora, L. (1994) Local urban restructuring as a mirror of globalization processes: Prague in the 1990s, *Urban Studies* 31: 1149–1166.
- Sýkora, L. (2001) Proměny prostorové struktury Prahy v kontextu postkomunistické transformace, in Hampl, M. (ed) *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Prague: Faculty of Science, Charles University, pp. 127–166.
- Sýkora, L. and Čermák, Z. (1998) City growth and migration patterns in the context of ‘communist’ and ‘transitory’ periods in Prague’s urban development, *Espace, Populations, Sociétés* 3: 405–416.
- Taylor, P. (2004) *World City Network*. London: Routledge.
- Toměš, J. (1996) Specifická nezaměstnanost v České republice v regionálním srovnání, *Geografie—Sborník ČGS* 101: 278–295.
- Vágner, J., Fialová, D. (eds) (2004) *Regionální diferenciace druhého bydlení v Česku*. Prague: Faculty of Science, Charles University.
- Vaishar, A. (2002) Development of the settlement system in the Ostrava agglomeration and possibilities of its restructuring, *Geografie—Sborník ČGS* 107: 171–188.
- Zemánek, L. (2003) Lokální kultura v životě našeho venkova, in Jančák, V., Chromý, P. and Marada, M. (eds) *Geografie na cestách poznání*, Prague: Faculty of Science, Charles University, pp. 124–149.